

μαρχίας για την καθαριότητα προκαλεί συγκρίσεις με το παρόν και οδηγεί σε «μελαγχολικά συμπεράσματα». Από την άλλη μεριά βέβαια, η δίψα για αλλαγή δεν σημαίνει αυτόματα ότι γίνεται κατανοητή και η δυναμική της, ότι δηλαδή από τη στιγμή που δρομολογούνται αλλαγές η πόλη παύει να έχει στατικό χαρακτήρα. Αυτό το τόσο ελκυστικό για έναν ερευνητή ιστορικό μεταίχμιο μπορεί έτσι να ερωτοτροπεί με το παρόν χωρίς όμως να ταυτίζεται μαζί του.

Το μεγάλο κέρδος που αποκομίζει πάντως ο αναγνώστης μάλλον εστιάζεται στις κρίσιμες αλλαγές που πιστοποιούνται σε αυτή την ιστορική περίοδο, δηλαδή στη δραματική αλλαγή, για παράδειγμα, από «παλιό χάνι» σε «συγκρότημα γραφείων», όταν ο δρόμος θα χάσει «βαθμιαία το ρόλο του τόπου με συγκεκριμένες δραστηριότητες καθημερινής ζωής, του ενοποιητικού στοιχείου που προστατεύεται και ελέγχεται από την κοινωνική ομάδα», όταν καταργούνται οι «παλιότερες μορφές συλλογικής παρέμβασης», όταν ένας μητροπολίτης στα Γιάννενα μπορεί να «συμμετέχει στο σχεδιασμό» αναδεικνύοντας τα θρησκευτικά κτήρια που ως τότε έπρεπε να μένουν κρυμμένα. Όταν, γενικότερα, εμφανίζεται εκείνο το σπουδαίο φαινόμενο που η συγγραφέας ονομάζει «συνείδηση της πόλης», ή όταν επιχειρείται η προσέγγιση του «“μοντέρνου” τρόπου ζωής» μέσω του τύπου.

Σε όλες τις περιπτώσεις η χρήση της πληροφόρησης γίνεται με εξαιρετική προσοχή και διαρκώς ελέγχεται η σημασία της, όπως για παράδειγμα τι να σημαίνει η χάραξη ενός δρόμου από μηχανικό στις Σέρρες – να είναι κάτι «περιστασιακό» ή μια «επιθυμία» για «γενικότερη πολεοδομική αναμόρφωση»; Ανάλογα, η τότε κριτική που γίνεται για την πρόθεση του βαλκή Εκλήφ πασά να ανοίξει την Εγνατία στη Θεσσαλονίκη, πόσο «ανιδιοτελής» μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι; Έτσι διατυπωμένες, οι σχετικές απορίες δίνουν το μέτρο της διακριτικής επέμβασης της συγ-

γραφέως στο διαθέσιμο υλικό και υπογραμμίζουν την ευρύτητα των προθέσεών της, βασισμένη σε κατακτημένη πείρα και βαθιά γνώση των μηχανισμών λειτουργίας της ιστορίας.

Ένα τέτοιο βιβλίο τελικά δεν γράφεται ούτε εύκολα ούτε από οποιονδήποτε, ακόμα και αν διέθετε όλη τη σχετική τεκμηρίωση. Το μόνο που με κάνει με τη σειρά μου να μελαγχολώ είναι η σκέψη ότι δυστυχώς ακόμα δεν διαθέτουμε τέτοιας εμβέλειας εργασίες για πόλεις στην «άλλη» Ελλάδα, που δεν πρόλαβε τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και προχώρησε διαχρονικά σε σπασμωδικούς εκσυγχρονισμούς ίσως άλλης κοπής αλλά ανάλογα αντιφατικούς.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Τομέας Πολεοδομίας και

Χωροταξίας,

Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ

Δημήτρης Ν. Καρύδης

Michael Kiel

*Μυτιλήνης αστυγραφία και
Λέσβου χωρογραφία
(15ος-19ος αι.).*

*Με βάση δημοσίευτες
οθωμανικές και
γαλλικές πηγές*

Ολκός, Αθήνα 2000

Οι Δ. Καρύδης και Μ. Kiel είναι γνωστοί στον επιστημονικό χώρο. Ο Δ. Καρύδης είναι αρχιτέκτονας-πολεοδόμος, με επιστημονικά ενδιαφέροντα που εστιάζονται κυρίως στην ιστορική εξέλιξη του οικιστικού χώρου. Ο Μ. Kiel είναι ιστορικός της οθωμανικής περιόδου που έχει ασχοληθεί συστηματικά με ζητήματα κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, αλλά και με την οθωμανική αρχιτε-

κτονική παράδοση. Το βιβλίο *Μυτιλήνης αστυγραφία και Λέσβου χωρογραφία* δεν αποτελεί το πρώτο δείγμα της συνεργασίας τους· είναι όμως το πλέον εντυπωσιακό. Πρόκειται για προϊόν μιας πολυετούς έρευνας σε εκτεταμένες οθωμανικές και γαλλικές αρχειακές πηγές, με στόχο την ανασύνθεση της δημογραφικής και οικιστικής εξέλιξης της Μυτιλήνης, καθώς και της οικονομικής της διάρθρωσης την περίοδο του 15ου-19ου αιώνα: ακριβώς δηλαδή μετά την κατάρτιση της νήσου από τους Οθωμανούς (1462) έως τις αρχές του 19ου αιώνα – αιώνα που, όπως παρατηρούν οι συγγραφείς, έχει σημαντικά μελετηθεί. Το εύρος της πρωτογενούς τεκμηρίωσης προκύπτει από την εισαγωγή του βιβλίου, όπου παρατίθενται και περιγράφονται συνοπτικά οι σειρές των οθωμανικών καταστίχων και οι ενότητες των γαλλικών αρχείων που συμβουλευθηκαν οι συγγραφείς.

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη (σ. 29-81) μελετάται η οικιστική και δημογραφική ανάπτυξη των πόλεων της Μυτιλήνης και του Μολύβου. Με βάση τις πολύτιμες και μέχρι σήμερα αναξιοποίητες οθωμανικές αρχειακές πηγές, επανεξετάζονται κριτικά παλαιότερες εκτιμήσεις σχετικά με το συνολικό πληθυσμό του νησιού την εποχή της οθωμανικής κατάκτησης και με τον αριθμό των κατοίκων που υποχρεώθηκαν να εκπατριστούν στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην οικιστική εξέλιξη της ίδιας της πόλης της Μυτιλήνης, όπου διαπιστώνεται ότι ήδη από τις αρχές του 16ου αιώνα η πόλη σταδιακά απλωνόταν εκτός τειχών, γεγονός το οποίο συνδυάστηκε με την επιχωμάτωση του Ευρίπου μετά την πολιορκία του κάστρου της Μυτιλήνης το 1501 από τις δυτικές δυνάμεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι η επέκταση του οικιστικού πλέγματος υπήρξε αποτέλεσμα μιας σταθερής πληθυσμιακής ανάπτυξης, στην οποία πρωτεύον μερίδιο για το 16ο αιώνα είχε το μουσουλμανικό στοιχείο έναντι

του χριστιανικού, εξέλιξη όμως που από το 17ο αιώνα και εξής αντιστρέφθηκε. Τα μουσουλμανικά μνημεία της πόλης αποτελούν μία ακόμη ένδειξη του οθωμανικού παρελθόντος της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το ότι ορισμένα από αυτά σχετίζονται με τα μυστικιστικά τάγματα των Halveti και Mevlevi, επισήμανση που υποδεικνύει το υψηλό επίπεδο της ισλαμικής κουλτούρας στην πόλη.

Όσον αφορά στην πόλη του Μολύβου, οι συγγραφείς διαπίστωσαν αφενός μία βραδεία δημογραφική ανάπτυξη, αποτέλεσμα της οποίας ήταν το 19ο και 20ό αιώνα ο Μόλυβος να χάσει τον αστικό χαρακτήρα που είχε, και αφετέρου μια βαθμιαία αλλαγή στην πληθυσμιακή σύνθεση της πόλης, όπου το μουσουλμανικό στοιχείο σταδιακά επικρατεί ως το αριθμητικά ισχυρότερο. Αυτές οι διαπιστώσεις συνθέτουν μια αποκλίνουσα εικόνα από αυτήν της πόλης της Μυτιλήνης, εικόνα την οποία οι συγγραφείς πειστικά αποδίδουν στις περιορισμένες δυνατότητες οικονομικής εκμετάλλευσης που προσέφερε η ενδοχώρα του Μολύβου, στους εξισλαμισμούς, στην έλευση μουσουλμανικού πληθυσμού από την Ανατολία, καθώς και στους βραδείς ρυθμούς αναπαραγωγής του μουσουλμανικού πληθυσμού σε σχέση με τον χριστιανικό. Η σημασία που είχε η πόλη του Μολύβου για το μουσουλμανικό πληθυσμό του νησιού αποτυπώνεται και στα δύο ιδρύματα δερβίσηδων που σχετίζονται με το τάγμα Kadiriye, που, όπως προκύπτει από οθωμανικά έγγραφα, υπήρχαν στον Μόλυβο.

Στη δεύτερη ενότητα (σ. 83-133), η ανάλυση εστιάζεται πλέον στις περιφέρειες της νήσου. Ακολουθώντας τη διοικητική διαίρεση της Λέσβου κατά την οθωμανική περίοδο, οι συγγραφείς παρακολουθούν τη δημογραφική εξέλιξη και την ιεράρχηση του οικιστικού δικτύου στους καζάδες της Καλλονής, του Μολύβου, της Μυτιλήνης και στον ναχιγιέ της Ερεσού. Για τον καζά της Καλλονής διαπιστώνεται μια ιδιόμορφη δημογραφική εξέλιξη, στο βαθμό που δεν α-

κολουθεί τους ρυθμούς πληθυσμιακής εξέλιξης που έχουν διαπιστωθεί μέχρι τώρα για τον ελλαδικό και ευρωπαϊκό χώρο, και τον οποίο οι συγγραφείς αποδίδουν σε επιμέρους παράγοντες όπως οι επιδημίες. Αντίθετα, για τον ναχιγιέ της Ερεσού διαπιστώνεται το γνώριμο γενικότερο σχήμα δημογραφικής εξέλιξης: πληθυσμιακή αύξηση το 16ο αιώνα, μείωση το 17ο και ανοδική δημογραφική κίνηση το 18ο αιώνα, όπως υποδεικνύει, μεταξύ άλλων, και η κατασκευή του κάστρου στο Σίγρι μαζί με έναν γειτονικό μουσουλμανικό οικισμό. Η περίπτωση της δημογραφικής εξέλιξης του καζά του Μολύβου παρουσιάζει επίσης ορισμένες διαφοροποιήσεις, που εντοπίζονται στις μικρές πληθυσμιακές απώλειες κατά τον 17ο αιώνα σε σύγκριση με άλλες περιοχές του νησιού όπως και στην εντυπωσιακή συνέχεια της εποικιστικής ιστορίας της περιφέρειας αυτής, παρά τις περιορισμένες οικονομικές δυνατότητές τις. Στον αντίποδα βρίσκεται ο καζάς της Μυτιλήνης, στον οποίο παρατηρείται μία αναδιάρθρωση του οικιστικού του δικτύου, έτσι όπως αποτυπώνεται στην ερήμωση των μικρών οικισμών και στη συγκέντρωση του πληθυσμού στις *αγρο-πόλεις*, σε οικισμούς με σχετικά μεγάλο πληθυσμό που όμως δεν έφθανε στα επίπεδα των αστικών κέντρων, όπως και στη δημιουργία παραλιακών οικισμών, ιδιαίτερα το 19ο αιώνα. Επίσης παρατηρείται αύξηση του μουσουλμανικού στοιχείου έως το 17ο αιώνα και εσωτερική πληθυσμιακή μετακίνηση από τη δυτική στην ανατολική πλευρά του νησιού. Πέρα από την παρουσίαση των μουσουλμανικών μνημείων στις περιοχές αυτές, ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα στοιχεία που παρατίθενται για τα χριστιανικά μοναστήρια, τα οποία αντλούνται από τα οθωμανικά κατάστιχα. Με τον τρόπο αυτό, και όσο το επιτρέπει η θεματική του βιβλίου, καταδεικνύεται η επιχειρηματική δραστηριότητα των μοναχών και εντάσσονται οι μονές ως παραγωγικές ενότητες στο κοινωνικοοικονομικό

πλέγμα της νήσου. Το γεγονός επίσης ότι αρκετά από αυτά τα μοναστήρια ιδρύθηκαν ή επανιδρύθηκαν το 16ο αιώνα συνδέεται άμεσα με τη γενικότερη επισήμανση των συγγραφέων, ότι ο αιώνας αυτός χαρακτηριζόταν από δημογραφική και οικονομική ανάπτυξη.

Η τρίτη ενότητα (σ. 135-173) είναι αφιερωμένη στην αγροτική οικονομία της Μυτιλήνης και στις διαχρονικές αλλαγές που αυτή υπέστη. Αφού δίνεται μια συνολική εικόνα της οικονομικής διάρθρωσης ανά οικισμό, στη συνέχεια επιχειρείται ένα case study με βάση τα (ικανά σε αριθμό) στοιχεία που παρέχουν τα οθωμανικά φορολογικά κατάστιχα για δεκαπέντε χωριά του καζά της Μυτιλήνης. Από το συνδυασμό των δημογραφικών και φορολογικών δεδομένων προκύπτει ότι, ενώ στα μέσα του 16ου αιώνα η αγροτική οικονομία στηριζόταν στην παραγωγή δημητριακών, ελαιόλαδου και κρασιού, έναν αιώνα αργότερα παρατηρείται αναδιάρθρωση της οικονομίας του νησιού, με κύριο χαρακτηριστικό την επέκταση των καλλιεργούμενων εδαφών ως αποτέλεσμα της δημογραφικής αύξησης με παράλληλο ζητούμενο την αύξηση της παραγωγής. Κοινή συνισταμένη των κατευθύνσεων αυτών ήταν η εξάπλωση της ελαιοπαραγωγής σε βάρος των δημητριακών, η οποία προσέδωσε στην οικονομία του νησιού έναν σαφή εμπορευματικό χαρακτήρα. Η ζήτηση για το λάδι της Μυτιλήνης από χώρες σαν τη Γαλλία (όπως τεκμηριώνεται από τα αρχεία της Μασσαλίας), αλλά και οι απαιτήσεις της Υψηλής Πύλης για συνεχή τροφοδοσία επέβαλαν τη μονοκαλλιέργεια της ελιάς στο νησί ήδη από τον πρώτο μισό του 17ου αιώνα.

Στην ίδια ενότητα οι συγγραφείς αξιοποιούν τη διαθεσιμότητα των δημογραφικών δεδομένων για την περίοδο 16ος-19ος αιώνες και επιχειρούν την αποτύπωση της πολεοδομικής εξέλιξης για πέντε οικισμούς. Δεδομένης της απουσίας γραπτών πηγών σχετικών με την ιστορία του χώρου, οι συγγραφείς αναζητούν πολεοδομικά

στοιχεία με διαχρονικό χαρακτήρα, όπως είναι οι δρόμοι και τα οικοδομικά τετράγωνα που ορίζονται από αυτούς καθώς και ορισμένα στοιχεία του περιβάλλοντος χώρου, όπως λόγου χάρη οι περιοχές καλλιέργειας. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ένα σχέδιασμα πολεοδομικής εξέλιξης για την Αγία Παρασκευή, τον Πολιχνίτο, την Αγιάσο, τον Μανταμάδο και την Ερεσό.

Στην τελευταία ενότητα του βιβλίου (σ. 175-210) οι συγγραφείς πραγματοποιούν μια συγκριτική παράθεση πληθυσμιακών και οικονομικών δεδομένων για δύο επίσης μεγάλα νησιά του Αιγαίου, τη Θάσο και την Κω. Διαπιστώνεται ότι, σε αντιστοιχία με τη Λέσβο, και στα δύο αυτά νησιά η πληθυσμιακή αύξηση του 16ου αιώνα συνοδεύεται από σημαντική δημογραφική πτώση το 17ο, κατάσταση η οποία αντιστρέφεται το 18ο και κυρίως το 19ο αιώνα. Ανάμεσα στους παράγοντες που ενδέχεται να ευθύνονται για την πληθυσμιακή αποψύωση του 17ου αιώνα, οι συγγραφείς συγκαταλέγουν την πειρατεία, που με τη σειρά της προκάλεσε αναδιάρθρωση του οικιστικού δικτύου, την εμφάνιση της πανώλης και τις απότομες αλλαγές του κλίματος. Παράλληλα, η πορεία της εμπορευματοποίησης της οικονομίας είναι ορατή στη Θάσο, όπου η ελαιοπαραγωγή κυριαρχεί το 17ο αιώνα, αλλά και η οικονομία της Κω σταδιακά στρέφεται στην αγορά, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει μείωση της καλλιέργειας των δημητριακών ή επέκταση της ελαιοπαραγωγής, αλλά περισσότερο εκμετάλλευση της καλής γεωγραφικής θέσης του νησιού που ευνοούσε το διαμετακομιστικό εμπόριο.

Η δημοσίευση του βιβλίου των Καρύδη και Kiel είναι μία σημαντική συνεισφορά στους τομείς της ιστορικής γεωγραφίας, δημογραφίας και γενικότερα της ιστορίας του χώρου. Πρόκειται για ένα προϊόν γόνιμης διεπιστημονικής συνεργασίας, όχι ιδιαίτερα συχνού φαινομένου στο χώρο τουλάχιστον της ελληνικής

ιστοριογραφίας, το οποίο χαρακτηρίζεται από βαθιά γνώση του αντικείμενου (είναι παραπάνω από σαφές ότι οι συγγραφείς «περπάτησαν» το χώρο), δεκτικότητα στο καινούριο και προσεκτική ερμηνεία των πηγών, είτε αυτές είναι έγγραφα είτε αρχιτεκτονικά μνημεία. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι η μελέτη της δημογραφικής, πολεοδομικής και οικονομικής εξέλιξης της Μυτιλήνης στο διάστημα τεσσάρων αιώνων δίνει το έναυσμα για περαιτέρω ενασχόληση με τον ίδιο χώρο και την εκπόνηση ειδικότερων μονογραφιών, αλλά και αποτελεί παράδειγμα εφαρμογής της ίδιας μεθοδολογίας σε άλλες περιοχές του ελληνικού (και όχι μόνο) χώρου κατά την οθωμανική περίοδο.

Ι. Χ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας, ΑΠΘ

Διαβάζετε το **αντί**
Κυκλοφορεί κάθε
δεύτερη Παρασκευή

Στις σελίδες του **αντί**
ένας πλούσιος
προβληματισμός για τις
πολιτικές εξελίξεις, για
την οικονομία, τα διεθνή
γεγονότα, για τον
πολιτισμό

αντί

Για μια διαφορετική
ενημέρωση

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΞΑΝΤΑΣ

ΠΙΕΡ ΒΙΝΤΑΛ-ΝΑΚΕ Ο κόσμος του Ομήρου

Μετάφραση: Αναστασία Κεφαλά

Ο Πιερ Βιντάλ-Νακέ εξηγεί το μυστήριο του ενός Ομήρου ή των πολλών Ομήρων, χαρτογραφεί τους τόπους της μάχης, τους σταθμούς ή το ταξίδι, μας δείχνει πώς ο Όμηρος περιγράφει με τον τρόπο του τα πρώτα δείγματα της δημοκρατικής κοινωνίας με τις σχέσεις μεταξύ ελεύθερων πολιτών και δούλων, μεταξύ των πολιτισμένων «Ελλήνων» και των «βαρβάρων», μεταξύ ανθρώπων και θεών, αποκαλύπτει αυτό που λένε τα αρχαιότερα κείμενα για τον πόλεμο, το θάνατο και το επέκεινα, για την εξουσία και τη δαιμονική της δύναμη. Διηγείται ακόμη την ιστορία εκείνων των γενεών για τις οποίες, από τους ανθρώπους της Αναγέννησης ως τον Τζέιμς Τζόις και τον Πρίμο Λέβι, ο κόσμος του Ομήρου ήταν ένας λόγος για να συνεχίσουν να μαθαίνουν, να ζουν και να ελπίζουν. Το βιβλίο αυτό είναι κατά βάση ο καλύτερος τρόπος για να καταλάβουμε από πού ερχόμαστε.